

Allart van Everdingen

Meester van het ruige landschap, maar ook liefhebber van Reynaert de vos

HANS RIJNS

Afb. 1.

In het Stedelijk Museum Alkmaar werden van 18 september 2021 tot 8 mei 2022 schilderijen, tekeningen en prenten van de Alkmaarse schilder Allart van Everdingen (1621-1675) tentoongesteld (afb. 1, catalogus). Het betrof afbeeldingen van veelal ruige Scandinavische landschappen, maar ook van Hollandse dramatische zee- en riviergezichten. Hoewel reuze-interessant was ik hiervoor niet naar Alkmaar afgereisd maar voor Reynaert de vos.

In een kleine zaal, aansluitend op die van de ruige landschappen, waren tekeningen en etsen te bewonderen die Van Everdingen waarschijnlijk maakte tussen 1665 en 1675. Het is een selectie van de zeventig ontwerp-tekeningen die bewaard zijn gebleven. Ze werden tijdelijk aan het Stedelijk Museum Alkmaar in bruikleen afgestaan door The British Museum in Londen. De serie zelf omvat 57 prenten.¹

Op de tentoonstelling waren de ontwerptekeningen, prenten en etsen naast elkaar opgehangen zodat men goed de werkwijze van Van Everdingen kon volgen. Voor reynaerdofielen waren de ontwerptekeningen voor de prenten een must. Van diverse scènes zijn verschillende probeersels/varianten overgeleverd. Meestal maakte Van Everdingen eerst een snelle schets van de dieren met zwart of rood krijt. Vaak voegde hij daarna details en schaduwen toe in bruine inkt en soms veranderde hij de positie van een dier met donkerbruine inkt.²

Een mooi voorbeeld is de tekening die hij maakte van de vos verkleed als monnik, die Canteleer de haan misleidt om zo de kippen te grazen te nemen. In de eerste ontwerptekening zien we de vos in habijt met een bijbel en een pauselijke brief met zegel. In de uiteindelijk prent zien we dat Van Everdingen de bijbel en de brief heeft weggelaten en dat hij Reynaert niet van voren, maar van opzij heeft weergegeven.³ Zo zijn er meer aanpassingen op de tentoonstelling te zien die in de catalogus uitgebreid worden behandeld maar die te omvangrijk zijn om hier te bespreken.

Het is niet duidelijk waarom Van Everdingen de prentenreeks, uiteindelijk bestaand uit een serie etsen, maakte. Etsen zijn minder geschikt om in boeken af te drukken. Er zijn ook geen Reynaertedities in Nederland bekend met de prenten van Van Everdingen. Pas in 1752, dus ver na zijn overlijden, verschijnen zijn Reynaertprenten in de Duitse uitgave *Heinrichs von Alkmar, Reineke der Fuchs*, Leipzig/Amsterdam, Pieter Schenk, 1752. De serie illustraties van Van Everdingen zou aan beide zijden van de Noordzee tot inspiratie dienen. Vanaf 1752 tot twee eeuwen later werden zijn illustraties als voorbeeld gebruikt. Bekend is dat Wilhelm von Kaulbach (1804-1874) zich liet inspireren door de afbeeldingen van Van Everdingen voor zijn eigen afbeeldingen in de uitgave van Goethes *Reineke Fuchs* uit 1846 (eerst zonder illustraties verschenen in 1794).⁴

Opvallend is dat Van Everdingen in zijn ontwerpen veel aandacht besteedt aan het landschap, niet vreemd natuurlijk voor iemand die zich toelagde op het schilderen van landschappen. Zo maakte hij gebruik van

het principe van het repousoir: een donkere voorgrond en een lichte achtergrond, hetgeen diepte bewerkstelligt in de prent (afb. 2).⁵

De dieren werden door Van Everdingen levensecht afgebeeld. Ook kregen zij geen antropomorf uiterlijk of attributen die hen vermenselijkten. In bijvoorbeeld de reeds voor zijn tijd bestaande houtsneden in de Reynaertdrukken wordt de koning afgebeeld met een kroon op zijn kop en een scepter in een van zijn klauwen.⁶ Van Everdingen daarentegen plaatst de koning hoger in de afbeelding dan de andere dieren zonder deze attributen.⁷

Afb. 2. Bruun de beer in bergachtig landschap.

De bijschriften bij de afbeeldingen op de tentoonstelling vielen mij tegen en leken geschreven te zijn door iemand die te weinig bekend is met de Reynaerttraditie. De teksten waren kinderlijk van toon – waar niets mis mee is – en bedoeld voor jeugdige museumbezoekers, maar niet altijd correct. Zo staat bij een afbeelding van de visvangst door Hersinde de tekst dat de wolf en de vos de beste vrienden en de grootste vijanden zijn. Ik zou hier aangeven dat zij gezworen vijanden van elkaar zijn. Bij een andere afbeelding staat dat de wolf boos is op de vos zonder aan te geven waarom. Als Bruun wordt afgeranseld door de dorpelingen, staat vermeld dat de beer zich steeds door de vos in de val laat lokken, maar dit is slechts een keer gebeurd, namelijk toen Reynaert Bruun naar de gespleten eik lokte. Ik weet niet welke versie de tekstschrijver voor zich had toen men de tentoongestelde afbeeldingen wilde toelichten. Als Bruun bezweet en moe voor Reynaert staat om hem in te dagen, heeft hij volgens het bijschrift bij de afbeelding een zware tocht door een vallei achter de rug. In Reynaerts historie staat echter dat hij over een lange (lees hoge) berg kwam.

De tekst in de catalogus over deze afbeeldingen, ‘Reinaert de vos verbeeld. Verrassende ontwerptekeningen en prenten van Allart van Everdingen’ (hoofdstuk 5), is van de hand van Marjan Pantjes, die zich prima documenteerde. Zo liet zij zich door Paul Wackers inspireren, had ze ook gesprekken met Rik Van Daele en maakte ze gebruik van de editie van Rita Schlusemann en Paul Wackers uit 2005.⁸ Ook zijn er bijvoorbeeld verwijzingen naar artikelen en uitgaven van Jan Goossens, Erwin Verzandvoort, Hubertus Menke en Willy Feliërs.⁹ Daarnaast verwijst zij naar *Reynaerts historie* in verschillende edities.¹⁰ Met dit hoofdstuk uit de catalogus draagt zij bij aan een verantwoorde verspreiding van de kennis over *Reynaerts historie* en de iconografische traditie van het Reynaertverhaal.

Na een aanvankelijke teleurstelling – kwam ik daarvoor helemaal uit Leiden om de kleine selectie van de ontwerptekeningen en etsen van geringe afmetingen te zien – was ik overtuigd na lezing van het degelijke hoofdstuk van Marjan Pantjes in de catalogus. Dit was een bijzondere tentoonstelling en het was de moeite van het bezoek meer dan waard. De catalogus, waarin veel aandacht wordt besteed aan de hoofdmoot van de tentoonstelling: het ruige landschap in schilderijen, tekeningen en prenten, is nog steeds verkrijgbaar, ook in het Engels en als e-boek.

Allart van Everdingen (1621-1675). Meester van het ruige landschap, Rotterdam, 2021.

Tentoonstellingscatalogus, 208 p., voorzien van prachtige, soms paginagrote kleurenafbeldingen, is verkrijgbaar via nai010 uitgevers en kost 26,95 euro.

Zie ook het filmpje op YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=1gxsiLrrS7k>.

NOTEN

1 Marjan Pantjes, 'Reinaert de vos verbeeld. Verrassende ontwerptekeningen en prenten van Allart van Everdingen', in: *Allart van Everdingen (1621-1675). Meester van het ruige landschap*, Rotterdam, 2021, p. 147.

2 Met dank aan Rik Van Daele voor deze aanvulling.

3 Pantjes, 2021, p. 158-159.

4 Ad Putter, Moreed Arbabzadah en Elisabeth van Houts, 'Reinaert de Vos', in: Sjoerd Levelt & Ad Putter, *De Noordzee over en weer. Het literaire erfgoed van Nederlands-Engelse betrekkingen 1066-1688*, vertaald uit het Engels door Thea Summerfield en Esther Putter, Amsterdam, 2022, p. 262 en 266.

5 Pantjes, 2021, p. 153.

6 Zie de houtsneden in Plantijn 1566, Het Noord-Nederlandse volksboek 1589, de rijmversie van Seger van Dort uit 1651 en het Zuid-Nederlandse volksboek 1700, in: Hans Rijns, *De gedrukte Nederlandse Reynaerttraditie. Een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700.*, Hilversum, 2007, pp. 363-392.

7 Pantjes, 2021, p. 156.

8 Rita Schlusemann en Paul Wackers (red.), *Reynaerts historie*, Munster 2005.

9 Jan Goossens, *Die Reynaert-Ikonographie*, Darmstadt, 1983, p. 9.

Erwin Verzandvoort: 'Over de door Plantijn gedrukte uitgaven van *Reynaert de vos*', in: *De Gulden passer*, 66-67 (1988-1989), p. 237-252; 'Bruun de beer op pad. Een iconografische verkenning', in: *Tiecelijn*, 7 (1994), p. 138-155; 'De vos, Van Everdingen en Von Kaulbach', in: W.N.Th.M.B. Gielen, *Johann Wolfgang von Goethe & Reineke Fuchs*, Hulst, 1994, p. 41-50; 'Allart van Everdingen (1621-1675) and his illustrations for J.Chr. Gottsched's *Reineke der Fuchs* (Leipzig, 1752)', in: *Reinardus*, 8 (1995), p. 151-163; Willy Feliërs, 'Reynaert-ex-libris-kroniek', in: *Tiecelijn* 7 (1994), p. 65-67, 'De haas in het Reynaertoeuvre van Allart van Everdingen', in: *Tiecelijn*, 19 (2006), p. 370-387; Hubertus Menke, *Bibliotheca Reinardiana. Die europäischen Reineke-Fuchs-Drucke bis zum Jahre 1800*, Stuttgart, 1992, p. 129-137.

10 Pantjes, 2021, p. 160-161.